H. Poeze

Korte Signaleringsen

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 152 (1996), no: 3, Leiden, 509-518

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

HARRY A. POEZE

Korte Signaleringen

- Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815; De eerste ronde van moderne economische groei*. Amsterdam: Balans, 1995, 894 p. ISBN 90.5018.281.X. Prijs f 110,-.
- Willem Ysbrantsz Bontekoe, *Iovrnael ofte gedenkwaardige beschrijvinghe; De wonderlijke avonturen van een schipper in de Oost 1618-1625*. Ingeleid en van commentaar voorzien door V.D. Roeper. Amsterdam: Terra Incognita, 1996, 165 p. ISBN 90.73853.08.7. Prijs f 24,50 (te bestellen bij de uitgever, Postbus 3258, 1001 AB Amsterdam).
- Karel Bostoen, Remmelt Daalder, Vibeke Roeper, Garrelt Verhoeven en Diederick Wildeman, *Bontekoe; De schipper, het journaal, de scheepsjongens*. Zutphen: Walburg Pers in samenwerking met Stichting Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, 1996, 96 p. ISBN 90.6011.948.7. Prijs f 24,50.
- Garrelt Verhoeven en Piet Verkrujsse (red.), *Iovrnael ofte Gedenkwaardige beschrijvinghe van de Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe van Hoorn; Descriptieve bibliografie 1646-1996*. Zutphen: Walburg Pers, 1996, 304 p. [Bijdragen tot de Geschiedenis van de Nederlandse Boekhandel, Nieuwe Reeks 1.] ISBN 90.6011.947.9. Prijs f 99,-.
- De scheepsjongens van Bontekoe*. Tekeningen Piet Wijn; Teksten Hans Jacobs; Naar het boek van Johan Fabricius. Zutphen: Alpha, 1996, 136 p. ISBN 90.5658.013.2. Prijs f 9,95.
- Lodewijk Wagenaar, Vibeke Roeper, Robert Parthesius en Ad van der Zee, *De Batavia te water*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1996, 112 p., vierde druk. ISBN 90.6707.415.2. Prijs f 46,-.
- Lodewijk Wagenaar, *In het kielzog van de VOC*. Den Haag: ANWB, 1996, 107 p. ISBN 90.18.00644.0. Prijs f 14,90. Met zes kaarten à f 3,95.
- Cees Fasseur, *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen*. Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 314 p. ISBN 90.351.1500.7. Prijs f 45,-.
- Joop van den Berg, *Dé-Lilah, een vergeten schrijfster van ruim 2000 pagina's Indisch proza*. Amsterdam: De Buitenkant, 1996, 46 p. [Uitgelezen boeken, jaargang 6, nummer 2.] Prijs f 17,50 (te bestellen bij de uitgever, Schippersstraat 11, 1011 AZ Amsterdam).
- Tanimbar; De unieke Molukken foto's van Petrus Drabbe – The unique Moluccan photographs of Petrus Drabbe – Die einzigartigen Molukken-Fotos von Petrus Drabbe*. Alphen aan den Rijn: Periplus/Zwar-

- tenkot, 1995, 72 p. ISBN 90.5450.003.4. Prijs f 24,95.
- Hans Toonen (red), *Verzet contra de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in de Tweede Wereldoorlog; De Geuzen van het Indisch verzet 1942-1945*. Nijmegen: Comité Ancol, 1996, 413 p. ISBN 90.90061.72.X. Prijs f 30,- (te bestellen bij de uitgever, Weezenhof 2133, 6536 JS Nijmegen).
- H.L.B. Mahieu en M. van Nuffelen, *Bangkong van dag tot dag; Historisch register over het Jongensinterneringskamp Bangkong in de periode 1944-1945*. Franeker: Van Wijnen, 1995, 62 p. ISBN 90.5194.139.0. Prijs f 10,- (te bestellen bij H.L.B. Mahieu, Populierestraat 5, 4431 CL 's-Gravenpolder).
- Jack Kooistra, *Gevallen uit Friesland in Nederlands-Indië; Het vergeten leger 1946-1950*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 1995, 352 p. ISBN 90.330.1514.5. Prijs f 55,-.
- Harry Poeze en Henk Schulte Nordholt (red), *De roep om Merdeka; Indonesische vrijheidlievende teksten uit de twintigste eeuw*. Amsterdam: Jan Mets, 's-Gravenhage: NOVIB, 1995, 252 p. ISBN 90.5330.144.5. Prijs f 49,50.
- Cara Ella Bouwman (red), *Een bron die nooit dooft; Stemmen van tegenspraak in proza en poëzie uit Indonesië*. Amsterdam: Amnesty International, 1995, 180 p. ISBN 6463.106.9. Prijs f 19,90 (te bestellen bij de uitgever, Keizersgracht 620, 1017 ER Amsterdam).
- Peter van Leeuwen, *Bisschop Rudolf Staverman (1915-1990); Een biografie*. Nijmegen: Katholiek Documentatie Centrum, 1994, 158 p. [KDC Scripta 8.] ISBN 90.70504.42.1. Prijs f 25,- (te bestellen bij de uitgever, Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen).
- Jan Jongeneel, Karel Steenbrink, Piet Giessen en Otto Ruff (red), *Vijftig jaar Indonesië, Themanummer Wereld en Zending 1995-3*. Kampen: Kok, 1995, 120 p. ISSN 0165.988.X. Prijs f 16,50 (te bestellen bij de uitgever, Postbus 130, 8260 AC Kampen).
- Jaspert Slob, *Islam en ontwikkeling; Visies van zes Moslim denkers in Indonesië*. Leusden: Afdeling Ontmoeting met Moslims van het Centrum voor Gemeenteopbouw van de Gereformeerde kerken in Nederland, Driebergen: Bureau Relatie Moslims-Christenen van de Nederlandse Hervormde Kerk, 1994, 78 p. [Christenen ontmoeten Moslims, nummer 17.] Prijs f 8,- (te bestellen bij Dienstencentrum GKN, Postbus 203, 3830 AE Leusden, postgiro 513153).
- David van Duuren, *De kris; Een aardse benadering van een kosmisch symbool*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen/Tropenmuseum, 1996, 112 p. ISBN 90.6832.262.1. Prijs f 24,50.

Nederland 1500-1815; De eerste ronde van moderne economische groei is het omvangrijke werk waarin de economisch-historici Jan de Vries en Ad van der Woude een samenvattend overzicht verschaffen van de econo-

mische ontwikkeling van de Republiek van de Verenigde Nederlanden, die als gevolg van haar unieke structuren en met het uitbuiten van de internationale mogelijkheden zich aan het einde van de zestiende eeuw in economisch opzicht het internationale leiderschap veroverde. Met oog voor lange-termijn-ontwikkelingen en maatschappelijke dynamiek analyseren de auteurs eerst de structuren en aspecten van het economisch leven, waarna ze sectorsgewijs de economische veranderingen en, tot slot in een analytisch deel, structuur en verandering, continuïteit en dynamiek in samenhang beschrijven. Dit voortreffelijk leesbare boek is een onmisbaar naslagwerk voor ieder die zich met de Republiek bezighoudt. Het brengt niet alleen eerdere kennis bijeen, maar verschaft menigmaal nieuwe inzichten en samenhang en formuleert een groot aantal vragen, die nader onderzoek verdienen.

Vanzelfsprekend speelt de VOC een grote rol in het hoofdstuk over handel en scheepvaart, maar ook op vele plaatsen elders komt deze unieke multinational aan de orde. De VOC wordt nu niet op zichzelf beschouwd, maar in zijn invloed op de volkshuishouding van de Republiek. Bijvoorbeeld, de bijna één miljoen mannen die naar de Oost vertrokken van 1602 tot 1795, van wie de helft nooit terugkeerde, leverden in de Republiek, en vooral in Holland, een aanzienlijk vrouwenoverschot op, met alle demografische gevolgen van dien. Op de arbeidsmarkt kon de VOC het gehele ondersegment gebruiken en hield zo de straten schoon van bedelaars en werklozen, (in 1750 had de VOC 36000 werknemers). In de scheepvaart was het aantal VOC-schepen relatief niet zo groot (120 op een totaal van 2000 Nederlandse schepen), maar ze waren wel goed voor een kwart van alle Nederlandse scheepvaartmijlen en een kwart van de zeelieden. De rol van de VOC in de gehele handel en economie van de Republiek nam toe. Van een zeer winstgevende sector naast andere werd de VOC na 1680 – met een breder, uitgebreider goederenpakket – voor de Republiek de motor van de handel en de waarborg voor het behoud van de positie op de Europese markt. Het aandeel van koloniale goederen in de uit- of doorvoer steeg aldus van 10% in 1650 tot 40% in 1750. En daarnaast betaalde de VOC dividend, rente en belasting, en met veel geleend geld werd de binnenlandse economie in gang gehouden; duizenden werknemers waren direct of indirect afhankelijk van de VOC. Dit alles en nog veel meer over de rol van de VOC in de eerste moderne volkshuishouding van de wereld is te vinden in dit boek, met vier registers, maar zonder noten als directe bronvermelding.

In 1646 verscheen de eerste druk van de reisavonturen van schipper Bontekoe bij zijn plaatsgenoot, drukker Jan Deutel. Het boek werd in zijn genre de meest populaire publikatie. Tot 1800 verschenen meer dan zestig drukken, en werd het meermalen vertaald. In de 19e en 20e eeuw werd het nog vele malen bewerkt. Door Johan Fabricius' *De scheepsjongens van Bontekoe* (21 drukken sinds 1924 en 250.000 verkochte exemplaren) is de

kennis van Bontekoe's hachelijke belevenissen tot op heden nog wijdverbreid. De 350e verjaardag van het verschijnen van Bontekoe's journaal was aanleiding voor een tentoonstelling in het Nederlands Scheepvaartmuseum en de publikatie van vier boeken. Vibeke Roeper zorgde in de zesde uitgave van de Stichting Terra Incognita voor een heruitgave van de eerste druk van het *Iovrnael ofte gedenkwaerdige beschrijvinghe* op de hier al eerder geprezen wijze: in de oorspronkelijke spelling, met woordverklaringen, algemene toelichtingen in de tekst en inleidingen, hier over Bontekoe's levensloop, zijn reizen in hun historisch verband en de geschiedenis van zijn journaal.

Bontekoe (1587-1657), geboren en getogen in Hoorn, was sinds 1608 schipper en zeilde naar Europese bestemmingen. In december 1618 werd hij gezagvoerder van het VOC-schip 'Nieuw Hoorn', dat in november 1619, bijna aan het eind van zijn lange reis naar Batavia, in de lucht vloog, toen de voorraad buskruid aan boord ontplofte. Bontekoe overleefde; na een barre tocht over zee en een noodlottige botsing met vijandige Sumatranen bereikten 55 overlevenden van de bemanning van 206 koppen na twee weken het reisdoel. Bontekoe maakte vervolgens in VOC-dienst diverse reizen in de archipel en nam in 1622-24 deel aan de expeditie naar China, waarbij de verovering van Macao op de Portugezen mislukte, een fort op de Pescadore-eilanden werd gevestigd en vergeefs werd getracht een handelsakkoord met de Chinezen te bereiken. In januari 1625 ging Bontekoe huiswaarts. Hij overleefde ternauwernood een orkaan in de Indische Oceaan, voor hij in november 1625 Hoorn weerzag. De inmiddels vermogende Bontekoe voorzag verder in zijn levensonderhoud als handelaar. Pas twintig jaar later verschenen zijn belevenissen in druk, waarbij de rol van de doopsgezinde, in rederijkerskring actieve uitgever Jan Deutel doorslaggevend was. Hij bewerkte de verslagen van de weinig begaafde scribe Bontekoe in overeenstemming met de literaire canon van zijn tijd, en mengde avontuur, rampen en godsgeloof tot een voor zijn tijdgenoten stichtelijk en onweerstaanbaar verhaal.

In *Bontekoe; De schipper, het journaal, de scheepsjongens* worden in vijf stukken van zes auteurs Bontekoe's levensloop, het genre reisverhalen, de rol van uitgever Deutel, de drukgeschiedenis en de bewerkingen voor de jeugd van het boek in de 19e en 20e eeuw beschreven, bekwaam, voor een breed publiek en met vele illustraties. De specialistische bijdrage aan de herdenking vormt de *Descriptieve bibliografie 1646-1996*, waarmee de 'Bontekoe-werkgroep' van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging uitgebreid en uitputtend zicht verschaft op de drukgeschiedenis van het journaal – tekstuutgaven, vertalingen, en bewerkingen in het Nederlands en andere talen. Zestig bladzijden inleiding gaan in op Bontekoe's levensloop, de totstandkoming van de eerste druk en de stortvloed van herdrukken daarna, vaak roofdrukken, die in bekorte en slechtgedrukte vorm aan de behoefte aan pulpliteratuur voldeden, met de centsprenten als voorloper van het

stripverhaal – waarin ook Bontekoe zijn plaats kreeg toen Piet Wijn en Hans Jacobs *De scheepsjongens van Bontekoe* bewerkten tot een dagstrip in 'Het Vrije Volk' (1957-58), waarvan de 270 afleveringen in 1996 werden heruitgegeven, te laat om nog in de bibliografie te worden opgenomen. Na 1800 werd het journaal vele malen bewerkt, waarbij de combinatie van standvastig geloof en sensatie van grote opvoedkundige waarde voor jonge lezers werd geacht, en dat ook nog gesitueerd in de hooggewaardeerde Gouden Eeuw. De bibliografie verschaft, op basis van een uitgebreide speurtocht naar Bontekoe-uitgaven in tien landen, uitvoerige informatie over alle drukken, de 18 prentreeksen, de vindplaatsen, en Bontekoe-archivalia, dit alles overvloedig geïllustreerd: een voorbeeldige uitgave, die alle lof verdient.

De Batavia te water verscheen in april 1995 ter gelegenheid van de tewaterlating van de replica van het in juni 1629 op de kust van West-Australië vergane VOC-schip 'Batavia', als het resultaat van tien jaar zorgvuldige reconstructie. Ruim een jaar later verscheen al de vierde druk – een duidelijk bewijs van de belangstelling voor de nieuwe 'Batavia', en het succes van de formule van dit overvloedig geïllustreerde boek met vier stukken van deskundige auteurs. Lodewijk Wagenaar schetst de ontwikkeling van de VOC in haar eerste decennia en de vestiging van haar hoofdkwartier in Batavia. Vibeke Roeper, die in 1993 een bronnenuitgave voor de Linschoten-Vereniging verzorgde van de archivalia over de schipbreuk van de 'Batavia', vat dat samen in een hoofdstuk 'Schipbreuk, moord en muiterij'. Dit drama zonder gelijke in de VOC-historie begon met de stranding, die door de meeste opvarenden werd overleefd. De hoogste in rang, opperkoopman Pelsaert, ging hulp halen in Batavia. Inmiddels voerden schipper en onderkoopman, de leiders van een muiterij die bij de stranding op uitbreken stond, een waar schrikbewind op de kusteilandjes waar de schipbreukelingen hun toevlucht hadden gezocht. Honderdtwintig mannen en vrouwen werden vermoord. Toen Pelsaert terugkeerde berechtte hij de muiters, van wie zeven ter plekke werden opgehangen; in Batavia trof dat lot nog vijf van hen.

In 1963 werd het wrak van de 'Batavia' gevonden. Op basis van de vondsten en kennis uit andere bronnen begon in 1985 in Lelystad de reconstructie van de 'Batavia'. Robert Parthesius beschrijft de ontwikkeling van handel, scheepvaart en scheepsbouw, die leidde tot de bouw van steeds beter aan de Indiëvaart aangepaste schepen op grote scheepswerven. Tot slot wordt in dit aantrekkelijke boek ingegaan op de herbouw en de feestelijke voltooiing van dit tienjarige project in 1995.

In het kielzog van de VOC vormt samen met zes kaarten van stadswandelingen en fietstochten – in Amsterdam, Delft/Rotterdam, Enkhuizen, Hoorn, Middelburg/Vlissingen, en op Texel – een project waarmee de ANWB de geschiedenis van de VOC voor een groot publiek ontsluit. Dit

vooral ook door hen te leiden langs de restanten van de VOC-bedrijvigheid in de vorm van kantoren, pakhuizen en werven in de steden waar een VOC-Kamer was gevestigd en op Texel, de uitvalbasis van de VOC-vloten. Lodewijk Wagenaar verzorgde bekwaam de tekst van het boekje, dat beknopt ontstaan, achtergronden en werkzaamheden van deze bijzondere multinational met staatsmacht beschrijft, waarna per Kamer van de lokale rol van de VOC en haar bouwactiviteiten verslag wordt gedaan, vanzelfsprekend ruimschoots en ook in kleur geïllustreerd. De al even fraai gemaakte kaarten, met uitgebreide toelichting, haken daarop passend in onder het motto 'volg het spoor van de VOC'. Als geheel is sprake van een mooi, verzorgd project.

In *De weg naar het paradijs* bundelt Cees Fasseur, hoogleraar in de geschiedenis van Indonesië aan de Leidse universiteit, veertien stukken die sinds 1977 verschenen: vier tijdschriftartikelen, vier over evenveel bundels verspreide stukken, twee oraties, een krantenstuk, twee niet eerder in druk verschenen artikelen en een speciaal voor dit boek geschreven slot-hoofdstuk. De hoofdstukken zijn alle in meer of mindere mate bewerkt en de meest recente literatuur is er in verwerkt of vermeld. De chronologisch naar onderwerp gerangschikte stukken bestrijken de periode 1850-1950. Het eerste stuk waardeert de invloed van Multatuli op de koloniale politiek; het laatste de verwerking van het verlies van Indië in de Nederlandse maatschappij en politiek en in historische publikaties. Daartussen staan bijdragen over de koloniale expansie vóór 1870, vóór de hoogtij van het Nederlandse imperialisme, en andere onderwerpen uit de late 19e eeuw: de expansie op Bali en Lombok, een expeditie naar Celebes, het invloedrijke, lovende boek van de Britse koloniale expert J.W.B. Money (1861) over Indië en de talenstudie voor aanstaande Indische ambtenaren. Fasseurs juridische achtergrond was hem van nut in het belangrijke artikel over 'hoeksteen en struikelblok': rassenonderscheid en overheidsbeleid in Indië, gevolgd door een stuk over de historie van het Indische Wetboek van Strafrecht. Zoals van Fasseur te verwachten, zijn het bekwame, zeer leesbare opstellen, met oog voor detail en relativering geschreven, waarin hij toont goed zicht te hebben op de grote lijn. Bij de meer 'eigentijdse' stukken wordt de betrokkenheid groter – waar hij de Nederlandse visie op het Indonesische nationalisme, de 7-december-rede (1942) van koningin Wilhelmina, de dekolonisatie en de verwerking daarvan analyseert maken distantie en relativering grotendeels plaats voor elegant geformuleerde, maar niet mis te verstane kritiek op de Nederlandse kolonisator – een aanwijzing dat de tegenstelling tussen de diverse scholen van 'Indische' historici, met Fasseur als uitgesproken exponent van de 'Leidse School', wellicht meer op uiterlijkheden dan op inhoud betrekking heeft.

Joop van den Berg heeft uit de vergetelheid het werk van *Dé-Lilah*, een vergeten schrijfster van ruim 2000 pagina's Indisch proza, opgediept.

Een enkele kenner zal het curieuze pseudoniem zijn bijgebleven, maar het 'onvindbare' proza – zes titels tussen 1897 en 1901 – zal gemakshalve zijn ingedeeld bij de toen populaire damesroman over 'vrouwen lief en leed onder de tropen'. Van den Berg toont aan dat dit onterecht is. Indo-Europese Lucie van Renesse was toen zij haar in Nederland uitgegeven boeken schreef de echtgenote van een administrateur van een tabaksonderneming in Deli – vandaar het pseudoniem? Haar werk is geïnspireerd door haar ervaringen in de planterswereld, met zijn onversneden kapitalisme en meedogenloze uitbuiting van de Chinese en Javaanse contractkoelies. Zij verhult niets van deze toestanden; achter de drakerige stijl en intriges schetst zij een getrouw beeld van het Indische decor, vol deernis voor het lot van koelies en de eigen Indogroep. Waardevoller nog is haar tweedelige verslag van haar rondreis als dame alleen(!) over Java, met tal van interessante observaties. Van den Berg vond zelfs ongepubliceerd werk van haar, onder andere een verslag van een reis naar Singapore en Malakka. Dit alles maakt de lezer nieuwsgierig naar de persoon van de rond 1850 geboren schrijfster. Daarnaar heeft Van den Berg helaas geen onderzoek verricht; een tekortkoming die hij hopelijk nog eens goedmaakt – als aanvulling op dit fraaie boekje.

Petrus Drabbe (1887-1970) was van 1912 tot 1960 missionaris van de congregatie van het Heilig Hart in Azië. Hij bracht twintig jaar door op de Molukse Tanimbareilanden (1915-1935) en was daarna actief in Zuid-Nieuw-Guinea, vanaf 1938 als missielinguïst. In vele geschriften legde hij leven, cultuur en taal van de Tanimbarbevolking vast. In 1928 begon hij een uniek project, waarbij hij in opdracht van het koloniaal bestuur de prekoloniale maatschappij moest beschrijven, wat hij illustreerde met een groot aantal foto's. Deze foto's, zowel van etnologisch belang als van hoog artistiek niveau, zijn nauwelijks bekend. In *Tanimbar* zijn er zestig opgenomen, vooral van mensen met de produkten van hun cultuur, zoals sieraden en hoofdtooien, en bij hun cultuuruitingen. Het is een mooi boekje geworden, kort en bekwaam ingeleid, vooral over de persoon van Drabbe, door Nico de Jonge en Toos van Dijk, waarbij alle teksten drietalig zijn afgedrukt: Nederlands, Engels en Duits.

Het in 1992 opgerichte Comité Ancol heeft met de bundel *Verzet contra de Japanse bezetting van Nederlands-Indië* zijn doelstelling bereikt: de publikatie van een documentatie en beschrijving van de guerrilla en het verzet van vooral Nederlandse zijde tegen de Japanse bezetter van Indonesië (1942-1945). Daarmee zou een onderbelicht onderwerp de wenselijke aandacht krijgen en tevens eer worden betoond aan de mensen die aan het verzet deelnamen. De meesten bekochten hun inzet met de dood; de Japanse Kenpeitai zou verantwoordelijk zijn voor vijftuizend executies. In dertig hoofdstukken worden achtergronden, het verloop van guerrilla en verzet in de diverse delen van de archipel, de Japanse repressie

en de nasleep – berechting van Japanse vervolgers, het eerbetoon aan slachtoffers en de moeizame totstandkoming van een Wet-Indisch-Verzet – belicht. Dat gebeurt meestal als samenvatting door C. van Heekeren, R. Hermanus en J.J. Nortier van eerdere literatuur, en in voor de bundel geschreven stukken of integraal herdrukte artikelen. Zo ontstaat een onevenwichtig geheel, dat niettemin een grote hoeveelheid informatie verschaft, die echter weer niet wordt ontsloten door verwijzingen, noten en een register – één van de herdrukte artikelen is zelfs geheel ontdaan van alle noten, buiten medeweten van de auteur. In dat opzicht is uiteindelijk toch sprake van een gemiste kans en het verbaast dat van de indrukwekkende lijst van leden van comité's van aanbeveling en advies niemand de redactie van de bundel op haar onbezonnen schreden heeft doen terugkeren.

Bangkong van dag tot dag is bedoeld als aanvulling op het veelgeprezen *Mannen van tien jaar en ouder* van H.L. Zwitser (zie *Bijdragen* 151-3:476-7) over het jongenskamp Bangkong (Semarang), waarin van september 1944 tot aan de Japanse capitulatie ongeveer 800 jongens waren opgesloten. Het boekje bevat een chronologisch overzicht van dagelijkse feiten en gebeurtenissen in het kamp, aangevuld met stukjes uit diverse dagboeken. Naast het thematisch opgezette boek van Zwitser vervult het met zijn vrijwel dagelijkse verslag van dwangarbeid, straffen, transporten, voedsel- en ziektesituatie inderdaad een nuttige, aanvullende functie.

Van de 4750 in de dekolonisatiestrijd omgekomen Nederlandse militairen waren er 157 afkomstig uit Friesland. In *Gevallen uit Friesland in Nederlands-Indië* krijgen zij allen twee bladzijden, waarin hun korte levensloop wordt samengevat en wordt beschreven hoe zij hun einde vonden – 111 als gevolg van directe gevechtshandelingen, de anderen kwamen om door ziekte, verkeersongelukken of nog anders. Portretten en een foto van het grafkruis in Indonesië illustreren dit, behalve voor de zeven nog altijd vermisten. Het zijn heel verschillende verhalen, die toch weer hetzelfde zijn en in hun herhaling een indringend en indrukwekkend herdenkingsboek opleveren. De auteur heeft bewonderenswaardige arbeid verricht met het bijeenbrengen van al deze gegevens – dat hij daarin slaagde bewijst hoe veel indruk het verlies maakte en toont hoe onverwerkt dit verleden nog is.

De vijftigste verjaardag van de Indonesische onafhankelijkheid kreeg in Nederland overvloedig aandacht in de pers en vanzelfsprekend leverde deze herdenking ook een aantal boeken op. Eén ervan is *De roep om Merdeka*, een bloemlezing van 37 vertaalde verhalen, gedichten, essays, manifesten, pamfletten en spotprenten uit Indonesië, die toont op welke veelzijdige wijze Indonesiërs werden geïnspireerd door het begrip vrijheid,

merdeka. De eerste opgenomen tekst dateert uit 1910, de laatste uit 1994. Van een radicale breuk in 1945 was geen sprake: de inzet tegen de koloniale overheerser werd na 1950 vervangen door verzet tegen en kritiek op onaangename aspecten van het bewind van Soekarno en na 1965 Soeharto. De selectie is zeer breed, en bevat de grote namen uit de politieke en literaire wereld, maar vooral voor de recentere periode een verrassende selectie van auteurs en teksten.

Ten dele vergelijkbaar is de bundel *Een bron die nooit dooft* met 52 teksten van 27 auteurs, daterend van na 1965 en rondom het thema 'mensenrechten en protest', nader gegroepeerd in teksten over de machtswisseling van 1965, Oost-Timor, geweld, ongelijkheid en ballingschap. Het zijn overwegend gedichten en korte prozafragmenten, waarbij linkse ballingen, hun vroegere democratische opposenten en de jeugdige 'Islam-dichters' in hun kritiek niet zo ver van elkaar afstaan. P.R. Baehr leidt de bundel in met een weinig opwekkend overzicht in vijftien bladzijden over de mensenrechten in Indonesië.

Bisschop Rudolf Staverman, franciscaner minderbroeder, werd na theologiestudie en een aantal jaren in Drachten in 1955 overgeplaatst naar Hollandia, waar hij in 1956 bisschop van Noord-Nieuw-Guinea werd, een functie die hij tot begin 1971 vervulde. Zijn collega en ordegenoot in Nieuw-Guinea, Peter van Leeuwen, schreef zijn biografie, waarin hij een bewonderend portret tekent van een bekwame, erudiete en diplomatieke kerkbestuurder, die in zijn eerste jaren volop pionierswerk moest verrichten, en die na 1962, toen het eiland onder Indonesisch gezag was gekomen, opkwam voor zijn in de knel geraakte Papoea-gelovigen. Van Leeuwen volgt een nogal fragmentarische opzet, waardoor een samenhangend beeld niet tot stand komt, met ook lange aanhalingen en documenten (dagboeken uit 1955-56 en nota's).

Vijftig jaar Indonesië is de titel van het themanummer van het blad 'Wereld en Zending', waarin negen auteurs (van wie vier Indonesiërs) acht artikelen schrijven over vijftig jaar christendom in Indonesië. De korte stukken verschaffen overzichten van de protestantse en katholieke kerken en hun oecumenische contacten. Weerkerende thema's zijn hierbij de 'omgang' met de Pantjasila en de houding van de christenen ten opzichte van de 'islamisering' door de zelfbewuste islamitische meerderheid, waarop volgens de auteurs niet mag worden gereageerd met het terugtrekken in de eigen 'zuil'. Aan de hand van de ontwikkelingen in de protestantse kerken in Centraal-Sulawesi en het Bergland van Irian Jaya, en van de Bataks en de Chinezen wordt de geschiedenis geïllustreerd. Tot slot wordt de spraakmakende verklaring van de Nederlandse Raad van Kerken van januari 1995 afgedrukt naar aanleiding van vijftig jaar onafhankelijkheid van Indonesië, waarover één van de samenstellers, Henk Koetsier, nog verhelderend toelichting en commentaar verschaft.

In *Islam en ontwikkeling* illustreert ds. Jaspert Slob, Azië-secretaris voor de Raad voor de Zending van de Nederlandse Hervormde Kerk, aan de hand van zes moderne Indonesische Moslimdenkers de zeer diverse wijze waarop wordt gepoogd het moderne, vaak westerse ideeëngoed te verenigen met de Islam, daarop een adequaat antwoord te geven of daartegenover een relevant alternatief te stellen. In Indonesië dient de invulling van deze 'islamisatie' de Pantjasila als basis van de Indonesische staatsvorm onaangetast te laten. De respectabele intellectuelen van wie Slob de ideeën beschrijft – vier met een universitaire studie in de Verenigde Staten – doen dat ook, grotendeels uit overtuiging. Aan de orde komen de 'neo- modernisten' Nurcholish Madjid en Abdurrahman Wahid, theologen van naam en wat Wahid betreft invloedrijk leider van de Nahdatul Ulama. Uit de wetenschap zijn de econoom Sri Edi Swasono en historicus Kuntowijoyo afkomstig. Jalaluddin Rahmat koestert van het zesttal de meeste sympathie voor het fundamentalisme, terwijl de kunstenaar Emha Ainun Nadjib aandacht vraagt voor intuïtie en spiritualiteit in zijn geloof. Deze bundel is interessant als inleiding tot en overzicht van modern Islamdenken, maar is gelet op zijn omvang beknopt en dientengevolge vaak een opsommende samenvatting.

De kris speelt in de Javaanse geschiedenis en cultuur een grote rol. Grote sacrale waarde en bovennatuurlijke kracht worden aan deze unieke wapens toegekend. Specialistische studies over technische aspecten en cultuurhistorische achtergronden zijn gepubliceerd, en nog groter is het aantal vaak warrige, subjectieve of zelfs obscurantistische publikaties over de kosmische krachten van de kris. Een nuchtere, bekwame inleiding voor een breed publiek aan geïnteresseerden ontbrak – in die leemte voorziet *De kris* van David van Duuren. In kort bestek gaat hij in op oorsprong, geschiedenis, vervaardiging, vormen van lemmet, greep en schede, versieringen en culturele betekenis, terwijl ook de buiten-Javaanse varianten (Madura, Bali, Sulawesi, Kalimantan, Sumatra en de Filipijnen) aandacht krijgen. Een nuttig boekje aldus met handig bijeengebrachte informatie.